

Liaudies kosmetika, arba Grožio paieškos Merkinės krašto moterų gyvenimuose (etnologinio tyrimo bandymas)

MODESTA ČAPLIKAITĖ

ĮVADAS

Moters fizinis grožis, jo puoselėjimas – Lietuvoje mažai tirta sritis. Kaip pastebi Vytauto Didžiojo universiteto etnologė Asta Venskienė, „regioninių tyrimų šia tema nėra“ (Venskienė 2006: 153). Ar mane, mokyklos slenkstį tuoj tuoj peržengsiančią abiturientę, panūdusią artimiau susipažinti su liaudiškąja grožio „industrija“, tai bent kiek paguodžia ar – priešingai – glumina? Kaipgi dabar – ne jau tapsiu kosmoso atradėja, ieškančia darnos ir harmonijos savo gimtosios Merkinės moterų gyvenimuose? Ši mintis mane iš tiesų kiek trikdė. Juk aš jau senokai domiuosi natūralia liaudies kosmetika, o baigusi mokyklą ketinu studijuoti kosmetologiją. Todėl, kiek paraginta savo mokytojos, nusprendžiau stačia galva nerti į natūralaus grožio tradicijų gelmes, kurių tyrimas, ko gero, peržengia grynos folkloristikos ribas.

Pirminis sumanymas buvo patyrinti tik liaudies kosmetiką, užrašyti įvairius moterų pateiktus receptus, juos išbandyti pačiai. Bet, reikia pripažinti, galutinę temą analizei padiktavo pačios pateikėjos – septyniadešimties aštuoniasdešimties metų sulaukusios dzūkės. Šioje vietoje derėtų pacituoti porą minčių iš Vilmos Daugirdaitės 2009 m. Ignalinos ir Švenčionių rajonuose vykusios Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloro ekspedicijos aprašymo. Folkloristės teigimu, „tik įsigilinus į tai, ką pasakoja žmonės, imdavo rasti klausimų“ (Daugirdaitė 2009: 216). Ir tai tikriausiai apibendrina ne vieno ekspedicijos dalyvio patirtį, kai kaskart, tikrąja ta žodžio prasme, atsiduri neišvengiamoje šiandieninėje ieškojimo situacijoje, „nes pastaraisiais metais kalbindamas informantą net užrašinėjantis profesionalas vis dažniau nelabai gali numanyti, koks bus šio dialogo galutinis rezultatas“ (Stundžienė 2008: 26). Todėl, anot V. Daugirdaitės, „dažnas renkamės ne klausančiojo, o klaūsančiojo pirminę poziciją, leidžiančią plačiose asmeninių patirčių išsklaidose užčiuopti mūsų ieškomo folkloriško raišką“ (Daugirdaitė 2009: 216). Akivaizdu, jog ir aš greitai suvokiau, kad grožio receptus „atrasiu“, tik įsigilinus į kiekvienos pateikėjos asmenybę ir jos gyvenimo istoriją.

Remdamasi A. Venskienės sudarytu mokomuoju klausimynu „Veido grožis, higiena ir kosmetika“ (Venskienė 2015), parengiau ir savąją anketą. Nagrinėdama surinktą medžiagą rėmiausi šios etnologės darbu „Moteriško grožio idealas ir jo kūrimas“, kuriame nagrinėjamas Papilės valsčiaus gyventojų požiūris į moters fizinį grožį XX a. pirmojoje pusėje (Venskienė 2006).

Per beveik keturis mėnesius apklausiau dešimt moterų, iš kurių devynios gyvena Merkinėje (Varėnos r.), bet yra gimusios aplinkiniuose kaimuose arba kitose Lietuvos vietose (Širvintų r.), o viena pateikėja yra iš Subartonių kaimo (Merkinės sen.). Moterų amžius – nuo 70 iki 83 metų, visos yra lietuvės katalikės. Pasirinkau XX a. ketvirtajame penktajame dešimtmetyje gimusias moteris, nes panašiu metu yra gimusi ir mano močiutė Genovaitė Čaplikienė, kurią taip pat apklausiau atlikdama šį darbą. Iš močiutės pasakojimų žinojau, jog laikotarpis, kuriame ji augo, buvo gana sunkus, lydimas Antrojo pasaulinio karo, pokario neramumų, tremčių, represijų, nepritekliaus... Dauguma pateikėjų augo gausiame brolių ir seserų būryje. Man buvo įdomu sužinoti, ar ir tokiomis sunkiomis gyvenimo sąlygomis jos rasdavo laiko pagalvoti ir apie tokį palyginti banalų dalyką, kaip grožis. Dar viena priežastis, kodėl pasirinkau kaip tik šiuo laikotarpiu gimusias moteris, yra jų ryšys su gamta. Buvau įsitikinusi, jog daugelis užrašytų grožio receptų bus natūralūs, o juk natūralumo taip stinga šiandieniniame pasaulyje...

Rinkdama medžiagą, ją šifruodama ir analizuodama susidūriau su keletu sunkumų: apklausiant pateikėjas retai kada pavykdavo laikytis klausimyne nustatytos tvarkos, nes moterys buvo linkusios nukrypti prie joms reikšmingų temų. Dėl to, ko gero, „kaltas“ ir nuoširdus dzūkiškas plepumas, kuris man, kaip ir patyrusiems folkloristams, kartais „pakišdavo koją, tiesiogiai pakenkdamas užrašytos medžiagos kokybei“ (Būgienė... [et al.] 2008: 298). Buvo moterų, kurios šiek tiek gėdijosi pasidalyti jaunystės laikų grožio receptais, pokalbį kartais nutraukdavo telefono skambutis, šifruojant pasitaikydavo nesuprantamų žodžių. Nepaisant pasitaikančių nesklandumų, kurie anaip tol nebuvo neįveikiami, galėjau „legaliai įsibrauti“ į XX a. ketvirtajame penktajame dešimtmetyje gimusių moterų gyvenimus ir sužinoti daug daugiau, negu mums byloja sąvoka „grožis“. Žinoma, pati pradžia buvo sunkoka, jaučiau lengvą jaudulį, norėjau parodyti deramą pagarbą kiekvienai moteriai. Svarsčiau, ar tikrai gebėsiu bendrauti, kalbinti ir prakalbinti Merkinės apylinkių gyventojas, o ir dauguma pašnekovių pokalbio pradžioje įtariai žiūrėjo į tokią jauną tyrėją, kuri nori sužinoti apie jų jaunystės laikais naudotą kosmetiką. Ogi jos nei buvo, nei kas naudojo tą kosmetiką, – dažniausiai sulaukdavau kaip tik tokio atsakymo. Tačiau nuoširdus bendravimas ir nesuvaidintas domėjimasis kitu žmogumi visada suartina, skatina atsiverti. Pats įrašas trukdavo nuo dvidešimties iki keturiasdešimties minučių, tačiau pokalbiai su moterimis kartais užsitęsėdavo net iki trijų valandų. Tai, beje, atsispindi ir darbe: vieni pokalbiai su moterimis yra interviu formos, sudaryti iš klausimų ir atsakymų, o kiti – beveik nenutrūkstamas monologas, kai įsikalbėjusios pateikėjos ir neklausinėjamos dėsto savo prisiminimus (plg. Būgienė... [et al.] 2008: 300). Jaučiau pareigą atvira širdimi išklausti kiekvienos pašnekovės įdomiausių, linksmiausių, o kartais – ir skaudžiausių gyvenimo įvykius, padiskutuoti gretinant praeities ir dabarties pasaulį. Turbūt dėl tokio

nuoširdaus pasibuvimo kartu moterys mane išlydėdavo ne kaip nepažįstamą jauną tyrėją, bet kaip mielą giminaitę. Turbūt nesuklysiu darsyk pasiremdama Linos Būgienės mintimis, kurias radau skaitydama „Tautosakos darbuose“ publikuotus tautosakos rinkėjų dienoraščius, rašytus Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folklorisčių, 2008 m. renkant medžiagą Veisiejų krašte (Lazdijų r.). Mokslininkės teigimu, dzūkai „ne tiktai atlapaširdiškai išvardija visus vargus ir nepriteklius, patirtus vaikystėje, karo, pokario ir varymo į kolūkius baisumus <...>, bet daugelis atskleidžia savo svajones, nuoskaudas, patirtas skriaudas, o kiek ilgėliau įsikalbėjus, dalijasi net intymiausia patirtimi, viską įsupdami į <...> pasamprotavimų, pasvars-tymų ir pamoralizavimų šyda“ (Būgienė... [et al.] 2008: 300). Atlikdama šį darbą suvokiau, jog vyresnės kartos žmogui nėra nieko svarbiau už nesuvaidintą dėmesį, už galimybę būti išklaustam ir suprastam. Žinoma, ir už galimybę pamokyti jaunesnį pašnekovą, tam tikra prasme perduoti ilgą laiką kauptą išmintį. Prieš tokį suvokimą nublanksta visa sausa statistika, tikslūs receptai ir kruopščiai sudėlioti klausimai, kuriuos, beje, tekdavo paskubomis koreguoti. To mokiausi kartu su darbo vadove, mokytoja Rita Černiauskiene, įrašinėdama pirmųjų pateikėjų – Vladzės Susmarienės ir Elenos Pautienienės – pasakojimus, tad nenuostabu, kad šalia mano balso įrašuose girdėti ir mokytojos klausimai bei komentarai. Taip mokiausi, kaip reikia kalbėti, bendrauti su pateikėjomis, kaip nebijoti paklausti daugiau, nei esu pasižymėjusi užrašuose. Vėliau įsitikinau, jog besikalbant moteris prisiminimai nuskradindavo taip toli, kad šifruojant atrodydavo, jog su kosmetika nesusijusius pasakojimus reikėtų ištrinti, tačiau norėjosi juos palikti tiesiog kaip įvadą į gyvenimą – moterų gyvenimą ieškant grožio.

Šio darbo *tikslas* – nustatyti Merkinės krašte gyvenančių moterų požiūrį į moters fizinį grožį XX a. penktajame–septintajame dešimtmečiais. Uždaviniai, kuriuos sau kėliau, buvo šie: atlikus lauko tyrimus, apibendrinti respondenčių pateiktą informaciją, palyginti jų požiūrį į moters veido išvaizdą, plaukų priežiūrą, kosmetikos priemonių naudojimą norimam rezultatui gauti, išsiaiškinti, ar jos vadovavosi tam tikrais anuomet gyvavusiais stereotipais. Įrašyta ir iššifruota medžiaga suskirstyta į tris temines grupes: 1) p a t e i k ė j ų s a n t y k i s s u k o s m e t i k a; 2) v e i d o k o s m e t i k a; 3) p l a u k ų k o s m e t i k a. Kiekviena grupė dar skirstoma į pogrupius: v a n d u o; g r a ž a u s v e i d o e t a l o n a s; n a t ū r a l i o s k o s m e t i k o s p r i e m o n ė s; p r i e m o n ė s, n a i k i n a n č i o s v e i d o d e f e k t u s; f a b r i k i n ė k o s m e t i k a; s k r u o s t ų r a u d o n i n i m a s; v e i d o b a l i n i m a s; l ū p ų d a ž y m a s; a n t a k i ų p r i e ž i ū r a; p l a u k ų p r i e ž i ū r o s p r i e m o n ė s; g r a ž i ų p l a u k ų e t a l o n a s.

Kadangi savo darbe į respondentes žvelgiau ne kaip į pateikėjų visumą, bet kaip į individualybę, turinčią savitą pasaulėžiūrą ir išskirtinę gyvenimo istoriją,

išnagrinėjusi surinktą medžiagą, nusprendžiau pateikti kiekvienos jų bent trumpą charakteristiką, nupiešti individualų kiekvienos moters portretą, išryškinant jų savitą, unikalų gyvenimą. Taip atsirado dar vienas skyrelis – „Dešimties moterų gyvenimo spalvos“.

1. PATEIKĖJŲ SANTYKIS SU KOSMETIKA

Ar naudojote kokią nors kosmetiką jaunystėje? Kodėl?

Pirmasis klausimas suvienijo turbūt didžiausią dalį moterų. Beveik visus dešimt kartų teko išgirsti žodžius: „jokios“, „visiškai nenaudojau“, nes „nebuvo mados“, o ir gyvenimo sąlygos nelepino, „[t]ada toki laikai buvo, ir tos kosmetikos nebuvo tep labai“ (LTR 8173: 66)¹. Pateikėja Leonora Lučinskienė, nors ir mokėsi technikumė, gyveno Vilniuje, bet dėl gausios šeimos ir nelengvų gyvenimo sąlygų bendrabutyje pabrėžia buitinius sunkumus: „Vargas buvo, ne mokslas, tai ne dabar, kap pagalvoji“ (66). Kita tokio atsakymo priežastis – natūralus prigimtinis grožis, nes jeigu esi pati sau graži, tai nereikia ir jokios kosmetikos (44). Būtų suprantama, jeigu pokalbis taip ir pasibaigtų: „gyvenime nesu naudojusi jokios kosmetikos“ (111), tad ką gi galiu tau, mergaite, pasakyti?

Paradoksalu, tačiau moterys, jau tardamos frazė „visai nieko nenaudojau“, mėgino nusikelti į savo jaunystės laikus ir nei iš šio, nei iš to prisimindavo:

Aj... palauk, buvo tį kokia [kosmetika], kad balcino, bet kap ji vadzinos, tai nežinau, kremas labai buvo geras. Aš kap, būdavo, nudengu saulėn raudona, tai aš tuoj tepuos, tai būna tokis veidas baltas, gražus (50).

Balto, gražaus veido vaizdinys G. Čaplikienei siejasi su vieninteliu, tačiau „labai geru“ jos jaunystės kremu „Sniežinka“ („Snaigė“), kuri vėliau minės dar ne viena moteris. Tuo tarpu Stasei Morkeliūnienei pašamoneje atgimsta žydinčių tuopų kvapas ir vaizdas, kaip mama rinkdavo jų „bumburukus“, juos su „kokiais riebalais suvirdavo ir plaukus tepdavo“ (55). Adelė Plutulevičienė prisimena, kad geriausias tų laikų „šampūnas“ buvo pelenų šarmas (76). Pažymėtina, kad dvi pateikėjos, gimusios vėliausiai – 1948 metais, neskubėjo teigti, jog kosmetikos nenaudojo. Marijona Svirskienė prisipažino, jog eidama į šokių pasidažydavo, pasirausvindavo skruostus (85), o Angelė Barysienė prisiminė, kad būdama šešiolikos septyniolikos metų naudojo blakstienų tušą ir turėjo pieštuką antakiams paryškinti (103).

.....
1 Visa tyrimo medžiaga yra rinkinyje LTR 8173, todėl toliau skliaustuose bus nurodomas tik šio rinkinio puslapis.

Akivaizdu, jog man, dar tik bandančiai suvokti tautosakos užrašytojo darbo subtilybes, daugelio pateikėjų ištartas žodis „jokios“ sukeldavo šiokių tokių nerimą, tačiau netrukus supratau, kad toks ir panašūs žodeliai yra tik nuorodos į gyvenimo istorijas, kurios jau netrukus man atsivers visu savo grožiu...

2. VEIDO KOSMETIKA

2.1. Vanduo

Kokio vandens telkinio vandenį naudojote veidui praustis: šulinio, lietaus, upės, šaltinio ar pan.? Kodėl?

Pirmoji ir svarbiausia „kosmetika“ seniau vis dėlto buvo vanduo. Anuomet moterys neturėjo galimybių naudotis specialiais kremais, veido valikliais ir prausikliais, bet švarus vanduo visada buvo šalia. Dauguma respondenčių atsakė, jog veidui prausti naudojo šulinio vandenį. Kai kurių pateikėjų atsiminimuose iki šiol gyvas tėvų sodybos su šulinio rentiniu kieme paveikslas:

Pas mus kaime [buvo] šulinys, geras tikrai vanduo buvo, švarus, nes ten netoli Nemunas, nuo mūsų kilometras iki Nemuno <...>, ten karves gandydavom. Tai šaltinis, šaltiniai tokie. Nu, išsiveržia šaltinis – labai švarus vanduo. Tai ten ir gerdavome. Ir atseit in tą šulinį net ten kažkaip pratekėdavo tas iš to net šaltinio vanduo. Tai grynai va tokis va vanduo. Jokių pirktų vandenų [nenaudojom] (105).

A. Barysienei šulinio vanduo siejasi su ilgaamžiškumu. Pateikėja prisimena, kaip jos tėvukas žiemos metu išeidavęs su „bliūdu“ į lauką ir prausdavęsis šaltu vandeniu veidą, rankas ir išgyvenęs „šimtą vienus metus užtai“ (106). Domicelė Vaškelevičienė pamena nuo šalto šulinio vandens gražiai paraudusius žandukus, kuriuos šluostydavo drobiniu rankšluosčiu. Jos atmintyje įstrigę mamos kadaise ištarti žodžiai: „Vaikeli, taigi švarus vanduo geriau už tuos visokius muilus.“ Tarsi tęsdama motinos tradiciją, pateikėja ir dabar veidui prausti naudojanti vien tiktai švarų vandenį (115).

Be šulinio vandens, daugelis moterų jaunystėje prausėsi upės ar upelio vandeni. Pateikėjos G. Čaplikienė ir S. Morkeliūnienė pamena, kad jaunystėje prie šių telkinių paprastai stovėdavusios iš kuolų suręstos pirtelės, „kap zemliankos“ kokios, idant būtų galima greitai atsinešti vandens:

Ir mes ten prausdavomės, iš upelio vandenį nešdavomės, užtat, kad [upelis] Gelovinės... Upelio gi švelnus vanduo, upelio ir ežero taigi švelnesnis vanduo. Tai va tuo vandeniu prausėmės ir augom visi kap baravykai... Ir grybaudavom po Gilšės krantus tynai (57).

Ona Mieldažienė, kurios gyvenimo istorija yra išskirtinė, nes jai teko gyventi Sibire, taip pat mena tremtyje veidą praususis upės vandeniu (93).

Prisipažinsiu, mane nustebino pateikėjos iš Subartonių atsakymas:

Ir lietaus [vandeniu] prausėmės. Ir galvų prausėmės, kap lija, ir viskų, nugi, buvo lietaus vanduo, tai jau, skaitos, labai jau geras (76).

Nė viena moteris iki tol nebuvo minėjusi, jog prausėsi lietaus ar net balos vandeniu, o A. Plutulevičienė prisiminė, kad tokį vandenį naudojo „keturis skyrius baigus“ ir įvardijo jį kaip puikų odos bei plaukų minkštiklį (77).

Kad ir kaip stengiausi sužinoti, ar moterys prausėsi veidą stebuklingąja ryto rasa, ar tikėjo Joninių burtų galia, visos tarsi susitariusios tikino, jog „tokių dalykų“ jų laikais nebuvo; jos sakė: „[N]ei mes tį tų Joninių šventėm tadu, nei tį nieko“ (51). Neigiamas pateikėjų atsakymas greičiausiai sietinas su tuo, jog, pasak etnologės A. Venskienės, veido gražinimas rasa XX a. pirmojoje pusėje buvo nykstantis reiškinys visoje Lietuvoje (Venskienė 2006: 156). Tiesa, iš Mardasavo kaimo kilusi D. Vaškelevičienė rasa praususis ganydama karves. „Kada išgini karves, tai tu ten visas išsiprausi ta ryto rasa, nes anksti, dar vos vos prašvitus, jau tu su tom karvėm, jau eini ganyt jas, nu, tai ten ir visa išsiprausi. Bet tai ten kad specialiai, [tai ne]...“ – aiškino moteris (114). V. Susmarienei teko girdėti, kad ryto rasa nupraustas veidas tampa itin gražus, bet tvirtina, jog pati to nedariusi, nes sunkūs laikai buvo, „tiktais jau būdavo <...> užkrcina [mama], kad jokių ten, nu, pamodų kad nebūtų, [tik] ūkiškas muilas ir šiltas vanduo veidui, viskas“ (37). Nepaprastai gražią tradiciją, paklausta apie rasą, atskleidė E. Pautienienė: „Mama basa labai ilgai vaikščiojo, ir aš basa labai mėgėja vaikščiot po rasą. Ir mama labai mėgėja buvo.“ Sakė, kad ir dabar išeinanti pavaikščioti basomis, be to, dar iš mamos girdėjusi, kad tai puikus vaistas nuo kulnų trūkinėjimo (44).

Taigi mano klausinėtos moterys veidui prausti paprastai naudojo šulinio vandenį. Priklausomai nuo gyvenimo aplinkybių prausdavosi ir upės ar upelio vandeniu. Kelios jų minėjo ryto rasos naudą kūnui apskritai, tad rasos vandenį naudojo ne iš kokių nors įsitikinimų, bet praktiškais sumetimais.

2.2. Gražaus veido etalonas

Kuo reikia prausti, tepti veidą, kad jis būtų labai baltas / skaistus, o veido oda būtų minkšta, švelni? Ką žmonės sakydavo apie tokį veidą?

Baltas, skaistus ir švelnus mergelės veidelis itin dažnai apdainuojamas liaudies dainose, pavyzdžiui: „Mūsų sesužės Skaistūs veidužiai, Skaistūs veidužiai Kaip

obuolužiai.“² Nagrinėdama surinktą medžiagą, pasitelkiau ir „Lietuvių liaudies dainyno“ tomus, ypač vestuvinių dainų knygas. Ieškojau dzūkiškų dainų, kad ne-nutolčiau nuo savo regiono. Labiausiai akis traukė piršlybų dainų tekstai, kuriuose iš tiesų mergelė dažniausiai apibūdinama kaip „balta graži lelijėlė“: „Jinajau klėtelėn – Visa draugė miega. Tį mergelė mergužėlė, Balta graži lelijėlė...“³

Baltas, skaistus veidas ir kai kurių mano apklaustų moterų buvo siekiamybė. Štai V. Susmarienė prisiminė vienos moters pamokymą:

Mergaitės, jei norit būt gražios, skaisčios, tai nusprausėt veidą [vandeniu], tadu pienu nusprauskit ir vėl vandiniu, tai bus veidas baltas, gražus (40).

Įdomu, kad skaisčiam merginos veidui apibūdinti buvo vartojamas populiarus posakis „graži, balta, kap iš pieno plaukusi“ (40). A. Barysienė prisimena, kad taip kadaise sakydavo apie vieną bendradarbę, nes jos „tikrai veidelis toks jau skaistus“ buvo (106). Anot D. Vaškelevičienės, skaislaveidės merginos kaime susilaukdavo aplinkinių dėmesio, nes visi greitai pastebėdavo, „kur dažytas, kur nedažytas, kur natūralus“ veidas; seniau viskas, kas dirbtina, keldavo aplinkinių juoką ir pašaipas, drąsesni žmonės ir „in akis“ pasakydavo (120). L. Lučinskienė prisiminė, jog skaislaveidėms merginoms neretai buvo ir pavydima: „Nu, kol’ ji tokia graži, o aš ne tokia.“ O juk „visokių tų buvo mergaitių: ir gražių, ir negražių“ (74). Žinoma, grožį kiekvienas supranta savaip, tačiau akivaizdu, jog mano kalbintoms moterims grožio sąvoka buvo neatsiejama nuo skaisčios ir švelnios odos. Čia turbūt vėl derėtų prisiminti, ką rašo mokslininkai. Pasirodo, baltas veidas kaimo žmogui asocijavosi su lengvesniu, aukštųjų visuomenės sluoksnių gyvenimu (Venskienė 2006: 154). Žinoma, jei ištisas dienas praleisi laukuose prie šieno ar kapliuodama daržus, tai veideliai tikrai nebus pienelio baltumo, greičiau – saulės ir vėjo nugairinti.

Pateikėjos nepašykštėjo receptų, kurie padeda turėti „kaip iš pieno plaukusį“ veidą. Vienas iš jau minėtų būdų yra veido prausimas saldžiu karvės pienu arba išrūgomis, kurios lieka suspaudus sūrį. Labai daug receptų sužinojau iš L. Lučinskienės. Ji ir dabar dar veidą prausiasi ožkos pieno išrūgomis, kartais užsideda agurkų kaukę:

Patarkuoju agurko – ir tokia kaukė. Nelaikau aš tos kaukės [ilgai ant veido]. Tuoj skysčiu išsiteplioju, tai va biskį pabąla tas veidas, kap mano tokis in raudonumų linkis, paviršinės kraujagyslės [išryškėjusios], nu, tai va tokis... (67).

2 *Lietuviškos dainos*, t. 2, užrašė Antanas Juška, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 337.

3 *Lietuvių liaudies dainynas*, t. II: *Vestuvinės dainos*, kn. 1: *Piršlybų dainos*, parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Vilnius: Vaga, 1983, p. 231.

O veidui pašviesinti vasarą naudojanti braškes; jos receptas paprastas – „nusiskini braškę, prakandi ir ištepi ištepi visą veidą...“ (75). Pamačiusi parduotuvėje kremą su ožkos pienu, nusprendė, kad gali ir pati savo ožkų pieną naudoti kosmetiniams tikslams (74). D. Vaškelevičienė papasakojo, kad ramunėlių nuoviras yra puiki priemonė, jeigu nori turėti minkštą odą, o tyras šaltinio vanduo visada bus geriau už bet kokią kosmetiką. „Patrini tuo vandeniu gerai, tas poras atidaro, išvalo, ir viskas, ir tas veidas gražus, skaisčius“ (120). Jeigu ieškotume populiariausios penktojo–septintojo dešimtmečių fabrikinės priemonės, kuri skaisintų veidą ir minkštintų odą, ja, be abejo, taptų jau minėtoji „Sniežinka“. Šio kremo buvo galima rasti parduotuvėje. Kai kurios pateikėjos jį naudojo būdamos dvidešimties metų, o kai kurios – ir keturiasdešimties.

Net jeigu moterys nenaudojo jokių priemonių, kad turėtų išpuoselėtą odą, kelių pateikėjų tvirtinimas, jog dabar moterys „deginas saulėn, o pirma tai dar privengė, <...> kad jau labai nudegįs būtų“ (57), rodo baltą ir skaisčių veidą buvus tų laikų etalonu, nenutolusiu nuo tautosakinės tradicijos.

2.3. Natūralios kosmetikos priemonės

Gal buvo kokių nors putojančių žolių ar kitų priemonių veidui prausti? Kuo pašalindavote nešvarumus ir riebalus nuo veido? Ar gaminote muilą namuose? Iš ko gaminote? Ar prausėte juo veidą? Ar Jūsų kaimė / miestelyje, namuose (Jūs, Jūsų mama, senelė) darė kokius nors tepalus, kaukes, kompresus veidui? Kaip juos darė ir koks buvo jų poveikis veido odai (naikino spuogus, raukšles, gydė sutrūkusią odą ir t. t.)? Kiek tuomet Jums buvo metų? Kuo tepdavote suskirdusias lūpas? Iš kur tai sužinojote?

Apklausi visas dešimt moterų supratau, jog tai, ko negali nusipirkti, visada gali pasigaminti. Tam tikri dar vaikystėje sužinoti natūralios kosmetikos receptai ar pamatyti gamybos procesai ilgam išlieka vaiko, paskui – jaunos merginos, o dar vėliau ir subrendusios moters atmintyje. Vienas įdomiausių mano išgirstų receptų buvo sudėtingas muilo gaminimas. Jį minėjo beveik visos pašnekovės:

[P]apjauna kiaušį ir tokius jau menkiausius kokius jau tą taukus, kokius jau atliekas sude- da, ir tadu muilino akmenio kažkokio tai [deda]. <...> Aha, parsiveža [jo]. Ir aš nežinau, kažkaptais, ar ten virdavo, ar tą cik tą muilinių akmenį sudėdavo, išmaišydavo. Ir paskui, atsime nu kap dabar, nekocion supildavo. Ir paskui už kiek tą laiko sustengsta, tadu peiliu supjausto ir džiovina. Išdžiovina tą muilų (37).

Iš Purplių kaimo kilusi V. Susmarienė dar gerai prisimena, kaip jos tėvai gamino naminių muilų. Jį džiovindavo apie tris dienas, o paskui pjaustydavo; vaikams „labai buvo gražu, kap gražiai pjovės, labai dar jis tokis nesustengįs, nu, jau gerai, tai labai

gražiai pjaustėsi tas muilas“ (38). Iš Pyplių kaimo (Širvintų r.) kilusiai E. Pautienienei buvo vos ketveri penkeri metai, kai mama irgi virdavo namie muilą. Šis gaminyš buvęs šviesiai rudos spalvos ir beveik neturėjęs kvapo (45). Dauguma moterų pasakojo, kad muilas buvo gaminamas iš kiaulės riebalų, bet aštuoniasdešimtmetė G. Čaplikienė prisiminė kad tam reikalui tikę ir avies taukai (51). Viena iš paslapingiausių naminio muilo recepto sudedamųjų dalių buvo „muilinis akmuo“. Nė viena moteris nežinojo, iš ko jis buvo padarytas, tik prisiminė, kad tėvai „kažkokį tai muilinių akmenį“ pirkdavo ar iš kitų žmonių gaudavo, o visa kita taip ir liko paslaptis, kuri, reikia pripažinti, naminio muilo gamybos procesą vaiko akyse pavertė mažu stebuklu. Štai, pavyzdžiui, iš Užupių kaimo (Alytaus r.) kilusiai A. Plutulevičienei muilo gamyba ir jo receptūra anuomet atrodė gana sudėtinga, galbūt ir nepigi, todėl, pasak moters, muilo jos šeima negamino, mat, „tį reikia, būdavo, sviesto ar tį riebalų, ko tį, sakė, reikia... reikia sukt <...>. Ne, ne, tokių darbų“ jie nedarė (77). Įdomu, jog kai kuriuose kaimuose netgi buvo žmogus, kuris rinkdavo iš gyventojų galvijų kaulus, o vėliau iš jų virdavo muilą ir jį pardavinėdavo. Apie tai man pasakojo iš Viečių kilusi A. Barysienė:

[Ž]mogus važiuodavo su vežimu, rinkdavo kaulus galvijų <...>. Anksčiau gal miške ten kur [jū] būdavo, ar kaip. Tai dar mes, vaikai, eidavom tų kaulų rinkti. Ir pridudavom tam ryziniui, [taip] vadino, kuris rinkdavo. Ir nusiperkam kokį laikroduką už tuos pinigėlius ar ką [kita]. Nu, ir mes klausėm, kam tie kaulai. Tai, atsimenu, nu, imi [juos], ir netgi tų pirštinių nebuvo, nu, jie sausi tie kaulai visoki <...>. Sako, verda ir daro muilą. Ir jis vežiodavo ir muilą pardavinėdavo su vežimu, ryzininkas (107).

Iš A. Barysienės pasakojimo galima spręsti, kad „ryzininko“ būta gudraus: vyras norėdavęs, kad vaikai jam atneštų kuo daugiau galvijų kaulų, todėl atveždavęs parduoti vaikiškų laikrodukų, – jie tų laikų mažiesiems buvę labai jau gražūs. Naminiš, o kai kurioms moterims jau ir pirktinis muilas ir vanduo buvo pagrindinė priemonė nešvarumams nuo veido nuvalyti. Tiesa, ne visos pašnekovės naminiu muilu prausėsi dažnai. Pati vyriausia (83 metų) pateikė – S. Morkeliūnienė – sakė, jog šią kosmetinę priemonę naudodavo tik prieš atlaidus ar didžiąsias metų šventes, nes vargingai gyveno ir muilą labai taupė (58). Jai antrina ir penkeriais metais jaunesnė L. Lučinskienė:

Nu, kiekvieną dieną, gal ne kiekvieną [dieną prausdavomės]. Kad neatsimenu, kap vaikystėn tai visko buvo: ir pamiršti, ir nenusprausi, ir tadu... nu, ne tokis laikas buvo, kap dabar jau. Vis tiek, ir prastai gyvenom, ir, nu, ne tokios sąlygos buvo... (69).

Putojančių žolių veidui prausti mano pašnekovės nenaudojo, užtat tam tikrais žolynais plovusios pėdas. E. Pautienienė papasakojo apie ant kalnelio, smėlynuose,

augusią smulkią, į pataisus panašią žolytę, tokią kaip muilas, ją „aukštaičiai vadino (čia gal ir nuo lenkiško kažkokio žodžio) mydliku“. Pateikėja tikino, jog šia žole pirtyje nušveistos pėdos pasidarydavo labai švelnios (45). S. Morkeliūnienė žolyną-muilą vadino „putokliu“. Pamena, juo plovusis ir rankas, ir kojas. Rinkdavusi „putoklį“ šalia legendomis apipinto Gilšės ežero, o apie šį žolyną sužinojusi iš motinos, nes „mama rūpinas daugiau“. Putojančios žolės buvo ne vienintelė priemonė pėdoms plauti. S. Morkeliūnienė jaunystėje naudojusi ir Gilšės ežero dumblą. Pateikėja pabrėžia, jog tai yra dabar plačiai naudojamas ir labai visų vertinamas baltasis molis (56).

Paklaustos apie jaunystėje gamintus naminius tepalus, kaukes ar kompresus, moterys susimąstydavo, bandydavo mintimis grįžti keliais dešimtmečiais į praeitį, tačiau dažniausias atsakymas buvo: „Ne.“ Vis dėlto meluočiau, jei sakyčiau, kad neišgirdau nė vieno recepto. V. Susmarienė papasakojo iš mamos išmokusį gaminti „topolių mostelį“. Kai veido oda išsausėdavo, tas tepaliukas būdavęs labai geras vaistas:

Žarninių riebalų kiaulės, savo kaulės žarninių riebalų sutirpina ir padeda. O paskui, vat situoj laiku [pavasari], sprogsta topoliai. Aha, ir toki pumpurėliai būna, nu, kur lapukai išsiskleidžia. Tai tų priskinam daug, ir tadu tuos riebalus pakaitina ir užpila an šitų pumpurėlių. Jie išsiskleidžia, juose tep kap smalukė buvo tokia ir labai kvėpėjo. Ir paskui perkošia ar per kojinių kokių, marlės nelabai tį buvo tadu, nu, ir sudeda, Tai tadu jau, ar kokios žaizdelės, ar dar kartais ir veidų pasitepi (38).

Iš Mardasavo kilusi D. Vaškelevičienė papasakojo, jog seniau suskilinėjusias pėdas ar rankas plaudavo ramunėlių, lakišių, medetkų nuovirais, o geriausias kremas – avies, kiaulės, žąsies, kiškio ar netgi barsuko taukai. Suskeldėjusių lūpų gydomuoju balzamu tapdavo tas pats ramunėlių nuoviras ir grietinėlė (115–117).

Apibendrinant galima teigti, jog dažniausiai naudojama natūralios kosmetikos priemonė buvo namie virtas muilas; juo moterys pašalindavo nuo veido nešvarumus. Putojančios žolės buvo naudojamos ne veidui prausti, bet pėdoms šveisti. Dauguma pateikėjų nepamena, kad jaunystėje būtų turėjusios naminių tepalų, kaukių, kompresų veidui, todėl pavyko užrašyti tik vieną – „topolių mostelės“ receptą.

2.4. Priemonės, naikinančios veido defektus

Kaip išnaikindavote ant veido atsiradusius spuogus (išspausdavote, tepdavote spiritu, koku nors tepalu ir pan.)? Ką reikia daryti, kad spuogų neatsirastų? Ką moterys darydavo, kad veido oda nesentų, nesiraukšlėtų? Iš kur tai sužinojote? Gal žinote kokių nors prietarų apie tai? Kaip moterys naikindavo strazdanas?

Skaistaus ir lygaus veido įvaizdį neretai gali sugadinti spuogai, ankstyvos raukšlės, strazdanos. Šiandien galime rasti šimtus būdų, kaip atsikratyti šių nepageidaujamų defektų, tačiau jei grįžtume keletą dešimtmečių atgal... Pasirodo, ir tuomet žmonės žinojo puikių receptų. Mano apklaustos moterys tai patvirtina. Su jaunystėje iškildavusiais spuogais V. Susmarienė kovojo jau minėtu tuopų pumpurų tepaliuku (38). Kaip puikų vaistą sudirgusiai paauglės odai nuraminti pateikėjos minėjo medetkų, ramunėlių, lakišių nuovirus. A. Plutulevičienė jaunystėje neturėjo bėdos su spuogais, bet prisiminė, jog votis gydydavo alksnių viršūnėse augusiais lipniais lapukais – pridėti prie nepageidaujamo „odos svečio“ jie „mygom viską užgydydavo“ (78). Itin vaizdingai apie jaunų merginų norą turėti nepriekaištingą veido odą papasakojo A. Barysienė. Panemunėmis ganydama karves kartą išvydo merginą, visą veidą išsitepusią žemuogėmis. Iš pradžių jai pasirodė labai keista ir net juokinga, tačiau toji „suaugesnė“ mergina papasakojo, kad, pasidarius tokią miško uogų kaukę, o vėliau ją nuplovus švariu Nemuno vandeniui, veidas tampa labai gražus. Tik nuostabą ir juoką iš pradžių kėlęs „receptas“ vėliau išties pasitvirtino. Taip pat moteris spėjo, jog tie jaunuoliai, kurie turėjo medaus, galėjo juo teptis veidą (106–107). (Iš patirties galia paantrinti A. Barysieni – medus išties puiki priemonė probleminei odai gydyti.) Įdomu, jog keletas pateikėjų prisimena jau vaistinėje pirkusios specialų odos valikliu nuo spuogų. Tiesa, ne viena pašnekovė tikino jaunystėje neturėjusi odos problemų. G. Čaplikienė tvirtino: „[U]žtai, kad kūdai valgėm, nu, neriebiai valgėm, ir jokių spuogų man nebuvo“ (52). Tačiau etnologės A. Venskienės teigimu, tai yra naujas, žiniasklaidos įdiegtas vertinimas, žmonių mąstysenoje susiformavęs XX a. antroje pusėje (Venskienė 2006: 155). Nežinia, ar sveikesnis maistas, ar švaresnis oras, ar net paveldimumas lėmė, kad anuomet jaunuoliai turėjo skaistesnę odą. O gal tiesiog mažiau suko galvą dėl tokių „problemų“? Dabar galima tik spėlioti.

Pašnekovės tikino, jog kitą odos defektą – strazdanas galima panaikinti ar bent jau pablukinti išrūgomis, „Sniežinkos“ kremu ar netgi skruzdėlių išleidžiama rūgštimi. Labai įdomus yra kelių pateikėjų paminėtas prietaras: žmogui, kuris nenori turėti strazdanų, liaudyje vadinamų kregždėmis, „Dieve gink“ negalima ardyti kregždučių lizdų ar imti kregždžiukų į rankas. Taip pat moterys, kurios nenori strazdanoto veido, turi ilgai „nesikepinti“ saulėje, apsirišti galvą skaryte, „kad tik saulės neužgaut“ veidas (116). Žinia, nors senesniais laikais moterys specialiai veido nesidegino, bet dirbdamos lauko darbus tiesiog negalėjo neįdegti (Venskienė 2006: 154). O. Mieldažienė iš prigimties turėjusi strazdanotą veidą, todėl kartais jį prausdavusi dilgėlių nuoviru. O sykį jos tėtis, kuris, kaip tikina pateikėja, nepaprastai mėgo grožį, šeimai jau būnant tremtyje, vaistinėje dukrai gavo specialaus tepalo strazdanoms naikinti. Moteris spėja, kad jame galėję būti gyvsidabrio. Gydymas mįslinguoju kremu buvo labai skausmingas, nusilupo oda, „bet jau tų strazdanų, vat, kažkaip ir neliko“ (95, 96).

Klausdama moterų apie receptus ir prietarus, kurie padeda išvengti raukšlių, supratau, jog anuomet veidą išraižančios „vagalės“ buvo priimamos kaip natūralus reiškinys: „kaip Dievulis duos, taip ir bus“, be to, „kur tau ten raukšlių nebus, jei tau rūpesčių per akis“ (118). Daugelis moterų bandė prisiminti savo motinas ir močiutes, ar jos galėjo naudoti kokias nors priemones veido odai pajauninti, bet dažniausias atsakymas – „Ne“. G. Čaplikienės bobutė iš Amerikos gal ir naudojo kokias specialias priemones, nes „ji taigi buvo apsišvietus“, tačiau pačiai pasakotojai „tį buvo nei galvon“ (53). Iš tiesų, argi galvosi apie raukšles ir ieškosi būdų, kaip jų išvengti, kai esi pačiame jėgų žydėjime? Vis dėlto V. Susmarienė prisiminė kaimynės pamokymą, susijusį su tikėjimu, jog prausiantis vandeniu iš puodelio, kuris buvo padėtas ant krosnies kampučio, veidas greičiau susiraukšlėjantis:

Vaikai, nesprauskit (kap, nu, kap cia puodukas būna vandenio ir prausies) jokiū būdu nuog pripečko. Nuo pripečko arba ant pečiaus kur kampuko [kaip būdavo puodukas padėta], kad nesprausitai nuog tenais (vieniu žodžiu, užsipili vandenio an rankos ir prausies, gi pirma nebuvo tų tokių labai dalykų). Tai kad nesprausitai nuog pripečko, ba greitai pasensit. <...> reiškia, greit surugsi, būsi raukšlėta (39–40).

Kitas prietaras, kurį papasakojo E. Pautienienė, byloja, jog kuo dažniau mergina bus pikta ir raukšysis, tuo greičiau jos veide atsiras raukšlių. Tokį pamokymą jai mama sakydavo ir tada, kai jai su seserimis užeidavo juoko banga. Turbūt motina siekusi, kad merginos būtų ramesnės ir paklusnės (47). A. Plutulevičienė įsitikinusi, kad „anksčiau tep neseno, kap dabar senstam“, ir iš karto prisimena savo bobutę, kuri mirė sulaukusi aštuoniasdešimt septynerių metų ir beveik visus dantis turėdama (80). Galbūt tokią moters išvadą lemia prabėgusių laikų ilgesys?

Tikiu, jog ne viena iš mano apklaustų moterų dabar mielai sutiktų grįžti į tuos laikus, kai buvo dar visai jaunos merginos. Ko gero, dabartinėmis sąlygomis jos tikrai pirktų ir naudotų kosmetiką (plačiau apie tai aš jų neklausinėjau). Visgi galiu pripažinti, jog kiekvienas moters amžiaus tarpsnis yra savaip gražus. Man teko didelė garbė išvysti nepaprastą kalbintų moterų grožį, kuris skleidžiasi išmintimi ir liaudies žinija.

2.5. Fabrikinė kosmetika

Ar Jūsų kaime / miestelyje, šeimoje, Jūsų draugės ar Jūs pati naudojote fabrikinės gamybos tepalus, kremus? Kur juos pirkote? Kaip jie vadinosi? Nuo keliolikos metų prausėtės pirktiniu muilu? Kaip dažnai (kasdien, prieš eidama į bažnyčią ir pan.) ir kodėl? Kuo tepdavote suskirdusias lūpas? Iš kur tai sužinojote?

Natūralios kosmetikos pagrindą sudariusius gyvulinės kilmės riebalus ir įvairias rūgštis ilgainiui pakeitė fabrikinė kosmetika. Pastebėjau, jog mano apklaustos moterys tuomet neįtamtų didelio poreikio jos turėti. Iš dalies galbūt tą lėmė tai, kad, pasak A. Venskienės, pinigų leisti tokiems pirkiniams seniau atrodė nebūtina, net lengvabūdiška (Venskienė 2006: 158). Vienas pirmųjų fabrikinės kosmetikos pirkinį buvo muilas. Iš pradžių moterys naudojo vadinamąjį ūkišką muilą, kuris dar priminė naminių, iš gyvulinių riebalų ir muilinio akmens pagamintą, tačiau ilgainiui jį pakeitė „žemvuoge“ ar ramunėlėmis kvepiantis muilas. Kai kurios pateikėjos mini vaikams skirtą muilą, kuris buvo švelnesnis odai. Ši švaros priemonė buvo perkama dažniausiai vietinėje parduotuvėje. Netoli Merkinės miestelio gimusi aštuoniasdešimtmetė S. Morkeliūnienė mena, kad jos tėvai muilą pirkdavo iš žydų, kai ji buvo dar visai nedidelė. Tiesa, tikėtina, jog tai dar buvo ūkiškas, šviesiai rudos spalvos bekvapis muilas (59). Paklaustos, kaip dažnai naudodavo pirktinį muilą, moterys atsakė skirtingai. Vienos juo prausėsi kasdien, kitos rečiau, nes jis veidą „traukė“; kai kurios moterys su muilu prausėsi tik išskirtinėmis progomis, nes viską taupė (38, 60). Nustatyti, kada tiksliai pradėjo parduotuvėse rasti fabrikinio muilo, gana nelengva, nes vienos moterys kalba apie ūkišką muilą, o kitos jau apie baltą kvepiantį muilą, tačiau pateikėjų nurodytas laikas dažniausiai atitinka jų paauglystės metus (šeštąjį dešimtmetį).

Kaip jau minėjau, kita fabrikinė kosmetika daugeliui pašnekovių buvo gana svetima, nes jaunystės metais „nebuvo tų ir pinigų“ (39). Vis dėlto G. Čaplikienė prisimena, kad būdama maždaug dvidešimties metų turėjo „Žasmin“ („Jazminas“) kvepalus, o vaistinėje pirkė lūpų balzamą. Jai yra tekę matyti amerikoniškos kosmetikos, nes močiutė ir mama ilgą laiką gyveno Amerikoje; gerai prisimena ir griežtus tėvų draudimus, rėkdavo, kad „nejudzyk“ (53). M. Svirskienė taip pat tikina, jog būdama aštuoniolikos metų parduotuvėje pirkdavo vazeliną, kuris buvo nemažoje žalioje metalinėje dėžutėje ir labai maloniai kvepėjo (88). A. Barysienė, viena iš jauniausių pateikėjų, vėlyvoje paauglystėje jau naudojo blakstienų tušą ir antakių pieštuką, kad būtų graži šypsena, nusipirkdavo specialių miltelių dantims valyti, lūpas ar išsausėjusią veido odą patepdavo vazelinu, o šiek tiek vėliau naudojo ir daugeliui moterų iki šiol puikiai žinomą veido kremą „Nivea“. Jos manymu, dabartinė didžiulė kosmetikos priemonių pasiūla tik prisideda prie merginų veidų „gadinimo“ (105). Keletas moterų prisipažino, kad apie fabrikinę kosmetiką sužinojo tik išvažiavusios studijuoti į miestą; pačios jos nenaudojo, bet matė „mandras“ pasidažiusias merginas (72).

Akivaizdu, kad ketvirtajame penktajame dešimtmetyje gimusios moterys neįtamtų didelio poreikio fabrikiniai kosmetikai. Tai lėmė pinigų stygius ir pačių pateikėjų neigiamas požiūris į tokias kosmetikos priemones. Dažniausiai naudota pirktinė kosmetika buvo muilas, rečiau – vazelinai suskaldėjusioms lūpoms.

2.6. Skruostų raudoninimas

Kuo ir kaip Jūs ar kitos kaimo / miestelio merginos raudonino skruostus? Kiek Jums tada buvo metų? Kokiomis progomis tai darydavote (eidamos į šokių, bažnyčių ir pan.)? Kodėl raudoninate veidus?

Vartydama lietuvių liaudies dainų rinkinius neretai aptikdavau apdainuotas rausvų skruostų mergeles, bet, ko gero, poetiškiausiai, remdamasis mūsų tautosaka, lie-tuvaitės grožio etaloną yra nusakęs Vincas Krėvė garsiuosiuose „Dainavos šalies senų žmonių padavimuose“. Užtenka atsiversti vieną iš jų, kad ir „Gilšę“, ir jau skaitome apie bajorą, turėjusį dukterį, iš visų pasaulio mergaičių gražiausią. Jos „veidai kaip pienas, su krauju maišytas, plaukai kaip geltono aukso, žverblančiais perlais barstyti“ (Krėvė 1982: 86). Tad natūralu, jog ir man buvo smalsu, kiek mano apklausiamoms moterims rūpėjo skruostų rausvumas. Pasirodo, skaistalams jos skirdavusios nemaža dėmesio.

Vienas iš pateikėjų paminėtų skaistalų buvo augalas, kurio pavadinimas – „bradegos“, „bradžegės“ arba „badegos“⁴. V. Susmarienė, apie šios žolės poveikį suži-nojusi iš senesnių moterų, mena, jog „bradžegės“ augdavo Merkyje ant akmenų. Parsineštas žoles reikėdavo išdžiovinti, ir jos virsdavo smulkiais rudais milteliais, kuriais moteris ir pasitrindavo skruostus (tuomet pateikėjai buvo aštuoniolika metų). Itin ryškiai raudonis atsiskleisdavo, jei veidas dar būdavo sudrėkinamas vandeniu (36–37). Čia pat galima pridurti, jog skruostus parausvinančios žolės turėjo ir tam tikrų minusų: jomis patrinti skruostai tiesiog degdavo, o kelis kartus vandeniu nupraustas veidas įgydavo per sodrų raudonį. Tačiau tai, jog pateikėjos, nepaisydamos šių dalykų, vis tiek raudonino skruostus, rodo didelį moterų norą atitikti tų laikų grožio etaloną.

Kaip skaistalai skruostams dar buvo naudojamas paprastas raudonas pieštukas, kuriuo mėgo piešti vaikai, žalias arba virtas burokėlis, garstyčių grūdėliai, šiek tiek vėliau skruostai buvo patepami lūpų dažais. A. Barysienė prisimena, kaip viena jų kaime gyvenusi moteriškė eidama į bažnyčią ar kokią nors šventę žandus stipriai patrindavo „kūlokais“, tada veidas įkaisdavo, paraudonuodavo (105). Be drėgnose vietose augusių žolių, skruostams paraudoninti moterys naudojo ir darželio gėles. G. Čaplikienė pasakojo, jog anuomet jos teta veidą patrindavo „kolčiku“ – baltai žydėjusia gėle, kurios žiedai buvo panašūs į karančius varpelius (54). Įdomu, jog kartais ir vyrai pasirausvindavo skruostus. Štai S. Morkeliūnienė prisiminė savo „mandrą“ dėdę, kuris žandus pasitrindavo „ruožavu“ popieriumi (59). Tai galėjo būti rausvos spalvos maisto prekių įpakavimai ar trauktas popierius, kuris būdavo

4 Tikėtina, kad kalbama apie upinę durlę (*Ephydatia fluviatilis*). Didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ pateikiama „badegė“ – ‘gydymo ir kosmetikos žolė, auganti upių pakraščiuose’.

sudrėkinamas (vandeniu ar tiesiog paspjaudant) ir patrinamas į skruostus (Venskienė 2006: 157).

Tokie pasidažymai nebuvo dažni, kaip daug kas galėtų pagalvoti. Skruostai būdavo parausvinami einant bažnyčion, į šokius, įvairias šventes (pvz., einant į vestuves). Keletas moterų pabrėžė, kad jų mamos buvo natūralumo šalininkės ir draudė joms dažytis. Tačiau kaip neparaudoninsi skruostų, jeigu matai kitas merginas, kurias Dievulis apdovanojo savaimė rausvais veidais? Taigi grožio ritualai vyko paslapčia.

2.7. Veido balinimas

Ar balinote veidą su pudra? Kokia tai buvo pudra (naminė, pirktinė, iš ko pagaminta)? Kaip tepdavote pudrą? Kiek Jums tuomet buvo metų? Kokiomis progomis Jūs pudravote veidą? Ar tai darėte todėl, kad buvo tokia mada, ar kad Jums tai buvo gražu?

Tik dvi iš mano respondenčių prisipažino jaunystėje naudojusios pudrą. G. Čaplikienė šią grožio priemonę pirkdavo vaistinėje, ją tepdavo ant sauso veido su vata (53). M. Svirskienė pudrą taip pat pirkdavo, o tepdavo ją pirštais. Ji aiškina, kad jaunystėje turėjusi į raudonumą linkusį veidą, todėl norėdavusi jį pabalinti (89). V. Susmarienė pasakoja, jog dirbdama gydyklose įvairiausių kosmetikos priemonių, taip pat ir pudros gaudavo nemokamai, tačiau jos nenaudojo ir kam nors atiduodavo. Tai rodo, jog moteris yra tvirtai įsitikinusi, kad pudra kenkia veido odai (40). Pateikėjoms žodis „pudra“ siejasi ne tik su veido kosmetikos priemone – jų pasąmonėje atgimsta ir baltų mėtinių miltelių vaizdinys, kuriais ne tik dantis valydavo, bet ir avalynę pabalindavo. Susidarė įspūdis, kad daugumai pateikėjų pudra, kaip veido balinimo priemonė, nebuvo svarbi. Jų įsitikinimu, leisti pinigų kosmetikai yra lengvabūdiška, be to, manė, kad pudra kenkianti veido odai.

2.8. Lūpų dažymas

Kuo ir kaip dažėte lūpas? Nuo keliolikos metų? Kokiomis progomis tai darėte? Ar dažė lūpas Jūsų draugės?

Tiek veidą pudruoti, tiek lūpas dažyti mano kalbintos moterys privengė, nes, anot jų, to daryti kaime „nebuvo mados“; „būdavo didžiausia gėda, jei jau lūpas kas dažo, <...> juokias visi“. Kai kurios pasakojo, kad mamos neleido joms dažyti lūpų (117), todėl nenuostabu, jog pateikėjos, kurios man sakė, jog šiek tiek pasidažydavusios lūpas jaunystėje, čia pat pridurdavo: „...tik neryškiai“ (dažniausiai – švelniai rožine spalva). Akivaizdu, kad anuomet buvo itin aukštinamas prigimtinis moters grožis ir dažnai smerkiamas bet koks pasidažymas, todėl merginos stengdavosi pasigražinti taip, kad atrodytų natūraliai, nekristų į akis (Venskienė 2006: 158).

Paklaustos, kiek joms buvo metų, kai pradėjo dažytis lūpas, moterys atsakė skirtingai: aštuoniolika, dvidešimt trys... V. Susmarienė lūpas dažyti pradėjo tik ištekėjusi (39). Progos, kuriomis moterys švelniai paryškindavo lūpas, buvo įvairiausios šventės (vestuvės, gimtadieniai ir kt.), jaunimo susibūrimai ir dar – iki šiol neminėta proga – einant į teatrą; tai galima laikyti modernėjančios visuomenės ir žmogaus kintančios pasaulėžiūros požymiu.

2.9. Antakių priežiūra

Ar dažėte, pešiojote antakius? Kuo ir kokią formą bei spalvą stengėtės jiems suteikti? Kiek Jums tuomet buvo metų?

Vadinamosios veido ašies – antakių priežiūra buvo aktuali ir kai kurioms mano respondentėms. Jaunystėje (pasak M. Svirskienės, aštuoniolikos metų) ar jau būdamas vyresnio amžiaus (keturiasdešimties metų, kaip kad V. Susmarienė), jos antakius mėgo paryškinti juoda spalva. Anuomet tam reikalui buvo naudojama anglis (suodžiai), paprastas juodas vaikų piešimo pieštukas arba jau pradėję rasti cheminiai minkšti pieštukai antakiams. Kad antakiai būtų tvarkingesni ir ryškesni, merginos kartais juos patepdavo muilu (73). Antakių pešiojimas apklaustoms moterims buvo svetimas dalykas. Tik viena atsakė, kad jaunystėje pešiodavusi antakių tarpelyje išaugusius plaukelius. Paklaustos, kokia antakių forma tais laikais buvo gražesnė, pateikėjos atsakė skirtingai: E. Pautienienė mena, kad jos jaunystėje buvo madingi platūs antakiai (48); V. Susmarienei gražiau plonesni (41). Ne viena pašnekovė atsakė, jog „koki buvo, toki gerai“ (62). Pavyko užfiksuoti du įdomius atvejus, kai pateikėjos buvo neteisingai „apkaltintos“ antakių dažymu. A. Barysienė pasakojo, jog kartą, visai šeimai susėdus prie stalo valgyti, vyresnis brolis pradėjo įtarinėti, kad ji, keturiolikmetė mergaitė, yra pasidažiusi antakius, – vaikinui jie atrodė ryškesni negu anksčiau. Šeimynai tai sukėlė nemaža juoko, o ji bandė įtikinti brolių, kad antakių tikrai nedažė (104). O štai D. Vaškelevičienė mokytojo netgi buvo išvaryta iš klasės už tariamą antakių dažymą. Jai buvo liepta nusiplauti „padažytus“ antakius, tačiau kaip tai padaryti, jeigu tokia jų tikroji spalva?.. Šis nesusipratimas anuomet jai sukėlė daug ašarų, nes antakių nedažė nei jaunystėje, nei vyresniame amžiuje (118).

Taigi XX a. ketvirtajame penktajame dešimtmetyje gimusioms moterims antakių dažymas ir pešiojimas nebuvo toks savaime suprantamas ir įprastas reiškinys, kaip šiandien. Jei moterys antakius ir paryškindavo, tai stengdavosi, kad tas pagražinimas būtų vos vos pastebimas, nes ryškiai juodi antakiai sulaukdavo neigiamo aplinkinių vertinimo.

3. PLAUKŲ KOSMETIKA

3.1. Plaukų priežiūros priemonės

Ką reikia daryti, kad plaukai būtų šviesūs / tamsūs? Ar plovėte plaukus dilgėlių / ajerų šaknų nuovirais? Koks buvo poveikis?

Turbūt daugeliui yra tekę girdėti pasakymą, kad plaukai – visas merginos grožis. Man knietėjo sužinoti, kaip mano kalbintos moterys jaunystėje juos prižiūrėjo. Kad plaukai nebūtų pasišiaušę, pateikėjos naudojo jau anksčiau minėtą tuopų pumpurų tepaliuką, kuris suteikdavo plaukams malonų kvapą ir blizgesį. Moterys mena, kad kai kurios merginos, norėdamos, kad jų plaukai blizgėtų ir būtų paklusnūs, tepdavo galvą sviestu, „bet tas sviesto kvapas, <...> pabūna kelias dienas ir jis dvokia“ (38, 57). Tai, jog merginos nepaisydavo natūralių plaukų priežiūros priemonių trūkumų, rodo, kad jos labai troško atitikti tvarkingos šukuosenos standartus, kurie neleido būti pasišiaušusiais, supurusiais plaukais (Venskienė 2006: 159). Taip pat jaunystėje moterys galvą trinkdavo žibalu (kelis lašus jo užlašindavo ant plaukų), jis irgi suteikdavo plaukams blizgesio, skatindavo jų augimą. Actu parūgštintu vandeniu perplauti plaukai būdavo švelnesni ir puresni. Vietoj šampūno buvo naudojamas pelenų šarmas, kuris plaukus suminkštindavo. Pavyko užfiksuoti vieną pasakojimą, kai plaukai buvo perplaunami džiovintų duonos plutų nuoviru, kad geriau augtų ir neatsirastų pleiskanų (103). Tiesa, kituose regionuose šis nuoviras buvo iš duonos raugo (tešlos) gabalėlio, bet mano užrašytu atveju į vandenį buvo merkiama naminės duonos pluta, kurios rūgštis, kaip ir acto, turėjo stiprinti plaukus (Venskienė 2006: 160). Dar vienas įdomus užrašytas receptas – ricinos aliejaus ir svogūnų kaukė plaukams, kuri skatina jų augimą. Apie šimtą mililitrų ricinos aliejaus, smulkiai sutarkuotą svogūną ir šlakelį vandens reikia gerai sumaišyti ir tepti šiuo mišiniu galvą. Įdomu, jog kaukės nenuplaudavo; ją laikydavo tol, kol ji visiškai sudžiūdavo, o paskui vėl buvo tepamas tas pats mišinys (tai būdavo daroma maždaug kas antra diena) (43). Labai dažnai plaukai buvo plaunami ramunėlių, dilgėlių ar šviežių tarkuotų ajerų šaknų nuovirais. Ramunėlės suteikdavo plaukams švelnumo, lankstumo ir blizgesio, ajero šaknys ir dilgėlės skatindavo augimą, stiprindavo plaukus, mažindavo jų riebalavimąsi ir odos pleiskanojimą. Nors mano apklaustos moterys nemokėjo natūraliomis priemonėmis pakeisti plaukų spalvos iš tamsios į šviesią ir atvirkščiai, bet įvairiais augaliniais nuovirais stengėsi suteikti jiems atspalvį, dar labiau pašviesinti ar patamsinti. Norėdamos šviesesnių plaukų, skalaudavo juos ramunėlėmis, o kaštoniniam atspalviui išgauti naudojo ąžuolo žievės ar lazdyno lapų nuovirus.

Ne viena respondentė, paklausta apie plaukų spalvos pakeitimą, užsiminė, kad anuomet naudodavo ir jau pradedančius atsirasti cheminius plaukų dažus, kurių

nusipirkdavo kaimo parduotuvėje. Čia vertėtų paminėti kelių moterų papasakotas linksmas plaukų dažymo istorijas. O. Mioldažienė pasakojo, jog aštuntajame dešimtmetyje prekyboje atsiradusiais dažomaisiais latviškais šampūnais ji mėgino plaukams suteikti, kaip pati sako, „voverės spalvą“. Paradoksalu, tačiau jos sūnus gimė „ryžas“. Jos tėvas iš pradžių buvo įsitikinęs, jog taip nutiko dėl to, kad ji dažėsi plaukus, bet „paskui už kiek laiko prisiminė, kad jo tėvelis buvo jaunystėj ryžas...“ (96). Beje, ankstesniais laikais buvo gajus mitas, jog rusvi plaukai yra sietini su neigiamomis žmogaus būdo savybėmis: melavimu, piktumu, blogiu, be to, tokie plaukai daugeliui buvo tiesiog negražūs (Venskienė 2006: 158). A. Plutulevičienė mena, jog kadaise kirpykloje jai pasiūlė nudažyti pražilusius plaukus. Moteris pamane, jog „tuos, kur žili plaukai, ir nudažys“, bet kirpėja nudažė visą galvą. Dar ir dabar prisimena, kaip slėpusi tuos juodus plaukus:

[T]ai aš nėjau darban, aš turėjau [vaikščioti] apsirišus skareli, aš ir bažnyčion ajau... apsirišau skareli, kad nor nemacyt kas, kad šitep... Ir daugiau, po to sakiau, daugiau gyvenime nedažysiu [plaukų] (81).

Taigi galima daryti išvadą, kad plaukų priežiūrai mano kalbintos moterys skirdavo kone daugiausia dėmesio. Tvarkingai sušukuoti, vešlūs, švelnūs plaukai buvo visų jų trokštamas idealas, bet jam pasiekti naudojo tik natūralią kosmetiką.

3.2. Gražių plaukų etalonas

Lygūs, purūs ar garbanoti plaukai buvo gražūs Jūsų jaunystės laikais? Ką darėte, kad jie tokie būtų?

Stereotipinis lietuviškas įvaizdis, kaip teigia mokslininkai, – mergina ilgomis kasomis (Venskienė 2006: 160). Panorau sužinoti, ar ir mano apklaustoms moterims tai buvo trokštamas plaukų etalonas. Beveik visos tvirtino, kad jaunystėje turėjo ilgus plaukus, labai džiaugėsi, jei auginamos kasos buvo storos ir vešlios, jei aplinkiniai jas „padyvindavo“. Tik viena pateikė atsakė, kad ilgų plaukų jaunystėje neaugino. Tai rodo, jog dauguma moterų norėjo atitikti to meto stereotipinio moteriško grožio reikalavimus (plg. Venskienė 2006: 161). Paklaustos, kokie – lygūs, purūs ar garbanoti – plaukai buvo patys gražiausi jaunystės metais, moterys atsakė skirtingai, nes jos buvo labiau linkusios apibūdinti savo plaukus negu apskritai viso dešimtmečio tendenciją. Iš vienu tekto išgirsti, kad garbanoti plaukai buvo visų svajonė, kitos tvirtino, kad purūs arba paslankūs plaukai buvo labai vertinami. Viena pateikė pasakojo, kad jos jaunystės metais merginos buvo tiesiais plaukais. Kartais iš moterų lūpų nuskambėdavo frazė, jog kokius plaukus tau lemta turėti, tokiais ir reikia džiaugtis. M. Svirskienė, paklausta apie idealius to meto plaukus, prisiminė, jog

dauguma merginų jos jaunystės laikais norėjo turėti geltonas kasas (90); o tai vėlgi sietina su stereotipiniu šviesiaplaukės ilgakasės lietuvaitei įvaizdžiu: „plaukai kaip geltono aukso, žverblančiais perlais barstyti“ (Krėvė 1982: 86).

Iš moterų pasakojimų paaiškėja, kad ilgi plaukai turėjo būti supinti į dvi kasas, susukti į kuodą ar kitaip kaip tvarkingai susegti. Palaidi plaukai buvo netvarkingumo ir apsileidimo ženklas (Venskienė 2006: 161). Norėdamos garbanotų plaukų, moterys jų sruogas sukdamo ant popieriaus, sutvirtindavo gumyte ir taip palikdavo ilgesniam laikui ar net visai nakčiai. Plaukams garbanoti buvo naudojama ir įkaitinta vinis, – apie ją apsukta plaukų sruoga susibanguodavo spirale. Kaip plaukų garbanojimo priemonė buvo naudojamas saldintas vanduo. Ne visada toks gražinimasis būdavo sėkmingas – karšta vinis neretai plaukus nudegindavo, o cukrus pernelyg stipriai juos sulipindavo. Merginos nepaisė galimų „procedūrinių komplikacijų“, nes labai norėjo būti gražios ir atitikti kaimo bendruomenėje nusistovėjusios išvaizdos etaloną (Venskienė 2006: 160). Iš vienos pateikėjos teko išgirsti, kad kai kurios moterys „penktadienį, šeštadienį <...> bangas dėdavo“:

[R]ankom, va, suvilgė, tai gražiai, va, suspaudė, suspaudė [priekinius plaukus]. Bangos tep ir liekci, išdžiūsta, ir va – būna bangos (79)

Kalbėdamos apie plaukų garbanojimą moterys užsimindavo ir apie specialius suktukus, vadinamuosius „bigudukus“, ir apie vėliau atsiradusį cheminį šukavimą. Pagrindinė proga, kada pateikėjos darydavosi tam tikras šukuosenas, buvo jaunimo šokiai. Kitais atvejais, pasak moterų, joms tiesiog buvo įdomu išbandyti šiuos plaukų pagražinimo būdus, be to, laisvą „sekmadienį visokių velnių prismslini“ (91).

Akivaizdu, jog ilgos kasos daugeliui mano respondenčių buvo sietinos su gražių plaukų etalonu, tačiau kiti požymiai (tiesumas, purumas, garbanos...) jau yra individualus kiekvienos moters trokštamų plaukų etalono suvokimas. Galima teigti, jog plaukų garbanojimas daugumai pateikėjų buvo gerai žinomas ir dažnai praktikuojamas jaunystės metais.

4. DEŠIMTIES MOTERŲ GYVENIMO SPALVOS

Kaip jau minėjau, tikrasis mano kalbintų moterų grožio suvokimas atsiskleidė tik išgirdus jų gyvenimo istorijas, pažinus jas kaip asmenybes. Joms atrodo, kad daug svarbesnis ne išorinis grožis, ne natūralios ar fabrikinės kosmetikos priemonės, bet tai, ką puoselėjame savo viduje, išsaugome atmintyje ir perduodame kitiems. Vienių moterų grožis skleidžiasi gamtos pajauta, paprastumu, gebėjimu vaizdžiai papasakoti tai, kas joms atrodo reikšminga. Kitos moterys yra nepaprastos senųjų tradicijų puoselėjimu, gyvąja atmintimi. Man ypač įsiminė pateikėjos O. Miлдаžienės

mintis: pirmiausia reikia susitelkti į vidinį grožį ir negalvoti vien tik apie išorę. Daug svarbiau paskaityti knygą, pažiūrėti gerą filmą ar spektaklį, kitaip tariant, pasidabinti iš vidaus. A. Barysienė man parodė, jog grožis gali slypėti net paprastame saldainio popierėlyje...

A n g e l ė B a r y s i e n ė (g. 1948 m. Vieciūnų k., gyv. Merkinėje)

A. Barysienė – jaunesnės kartos atstovė, tačiau natūralaus grožio šalininkė. Kadangi jaunystėje dirbo Druskininkų gydyklose, vengė dažytis. Mane sužavėjo jos pasakojimas, kaip maža būdama su mama besilankydama Druskininkų kurorte rasdavo dar nematytų saldainių popierėlių, kuriuos surinkdavo, išlygindavo ir jais grožėdavosi. Pa-teikėja prisimena tėviškę, kur teka švarus šaltinio vanduo, kur visai šalia Nemunas, užsimena apie brolius, seseris, tėvą, kuris išgyveno šimtą vienerius metus. Pasakoja, kaip jaunystėje panemunėje ganė karves ir iš vyresnių merginų sužinojo „grožio receptų“. Labai išsamus ir įdomus prisiminimas apie „ryzinį“, žmogų, kuris iš kaimo gyventojų rinkdavo galvijų kaulus ir darydavo iš jų muilą. Moteris mena, kad vienintelė proga, kai ji galėjo pasidažyti tiek, kiek širdis geidžia, buvo spektakliai, rengti Vieciūnų fabrike (ten ji ir dirbo).

G e n o v a i t ė Č a p l i k i e n ė (g. 1938 m. Kurmiškių k., gyv. Merkinėje)

Tai viena iš konkrečiausių mano apklaustų moterų galbūt todėl, kad ji yra mano močiutė, mananti, jog anūkė ir taip daug žino apie senelės gyvenimą, tad kam dar aušinti burną... Kalbėdama su manimi senelė prisimena savo amerikoną bobutę, kuri žinojo, o galbūt ir darė tam tikrus grožio ritualus, kosmetikos priemonių buvo parsivežusi iš Amerikos, deja, viską pasiglemžė gaisras, be to, dar mažai močiutei nelabai ta kosmetika ir terūpėjo... Senelė mena savo tetą, kuri skruostams paraudoninti naudojo darželio gėlę „kolčiką“. Mane nustebino, jog močiutė užsiminė apie naudotą pudrą ir kvepalus, pavadinimu „Žasmin“, nes to dar nebuvo iš jos girdėjusi.

L e o n o r a L u č i n s k i e n ė (g. 1940 m. Kurmiškių k., gyv. Merkinėje)

Tai labai praktiška moteris, be to, ji lygina save su kitais žmonėmis, atranda tam tikrų savo išvaizdos skirtumų ir panašumų su giminaičiais, o tai yra nepaprastai įdomu. Nusikelia į tuos laikus, kai mokėsi Vilniaus buhalterinės apskaitos technikume, pasakoja apie nelengvą tuometinio studento gyvenimą, buitį, santykius su kitais studentais. Įdomu, jog moteris dar ir dabar naudoja kai kuriuos natūralius grožio receptus: užsideda agurkų kaukę, veidą prausia ožkos pienu. L. Lučinskienė nuolat pabrėžia, kad buvo „nemandra merga“, tai yra buvo kukli, nesistengė patraukti vaikinių dėmesio, nesidažė. Paklausta, ar puošdavosi eidama į bažnyčią, moteris prisimena, kaip Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčioje eidavo Kalvarijos kalnus.

O n a M i e l d a ž i e n ė (g. 1941 m. Ilgininkų k., gyv. Merkinėje)

Ši moteris pabrėžia, kad už įvairiausių grožio ritualus jai daug svarbiau paskaityti knygą, pažiūrėti gerą filmą ar apsilankyti teatre. Tai rodo, kad pateikėja yra išsilavinęs, save nuolat ugdantis žmogus. O. Mioldažienė pasako svarbią mintį: žmogus pirmiausia turi rūpintis vidiniu grožiu, o tik paskui – išorės. Kadangi dirbo medicinos seserimi, ji privalėjo visuomet atrodyti tvarkingai, negalėjo lakuoti nagų ar nešioti žiedų.

O. Mioldažienė dar visai maža būdama su tėvais buvo ištremta į Sibirą, todėl negalėjau praleisti progos ir nepaklausti jos apie gyvenimą amžinojo išalo žemėje. Moteris pasakoja apie kasdienę buitį, stengiasi pabrėžti, jog Sibiro gyventojai, kaip ir jų šeima, laikėsi ypatingos švaros, užsimena apie namų balinimą kalkėmis. Mena, kaip tremtyje ėjo į mokyklą, kad tiek mokiniai, tiek mokytojai buvo tolerantiški kitataučiams. Jos atmintyje atgyja Baikalo ežero grožis, kurį pamatė būdama mokyklinėje ekskursijoje. Pasakoja apie bruknių rinkimą, Sibiro augaliją, ją žavėjusia savo grožiu, apie Sajanų kalnus, kurie rugpjūčio pabaigoje, saulei leidžiantis, jai panėšėję į Egipto piramides. Visi tie pasakojimai rodo pateikėją esant lakios fantazijos, kurią, ko gero, išugdė daugybė perskaitytų knygų. Dažnai užsimena apie griežtą ir nepaprastai grožį vertinusį tėvą, apie protingą senelį, skaityti mėgusią mamą... Pasakoja, kaip jaunimas linksmindavosi Sibire. O. Mioldažienė užsimena, kad gyvendama Sibire nuolat galvodavusi apie Lietuvą. Nors gyvenimo sąlygos tremtyje laikui bėgant pagerėjo, bet ji vis tiek ilgėjosi gimtosios šalies. Tai, jog pateikėja nemažą gyvenimo dalį praleido Rusijos gilumoje, rodo jos kalba: pasitaiko rusiškų žodžių, neretai vartojamas priešdėlis „da“. Viso pokalbio metu jautau, kad O. Mioldažienei knietėjo pasipasakoti apie gyvenimą Sibire, o man buvo labai įdomu bent šiek tiek prisiliesti prie gyvosios istorijos.

S t a s ė M o r k e l i ū n i e n ė (g. 1935 m. Pagilšių k., gyv. Merkinėje)

Į devintą dešimtį įkopusi S. Morkeliūnienė pasakoja itin vaizdingai, sugretina save su baravykais (57). Ji tikrai puiki tautosakos pateikėja, pasakojanti labai asociatyviai, linkusi nukrypti į jai rūpimus dalykus, pabrėžia savo paprastumą. Mėgsta pertarą „tokios tokelės“, tarsi susimąstydama, ką dar galėtų prisiminti iš savo tolimos gyvenimo patirties. Labai detalai stengiasi papasakoti, kaip kalkėmis baltino namus, kad būtų gražesni per šventes. Prisimena žydus, iš kurių tėvai pirkdavę muilą. Prisimena net jų sušaudymą ir norėtų apie tą dieną daugiau papasakoti, bet... aš juk klausinėjau apie grožį. Be to, užklausta apie fabrikinę kosmetiką, darsyk prisimena labai sunkias gyvenimo sąlygas, kad tokių dalykų buvo galima nusipirkti tik Vilniuje ar Kaune „o čiagi aplink – kurgi [nusipirksi], nebuvo nei kuoj išvažiuoc, nei kuoj nuvažiuoc“ (61), žiemą keliai užpustyti ir retai valomi, vilkai, puolantys arklių kinkines, ir pan.

S. Morkeliūnienė labiau linkusi kalbėti apie vyriškus darbus, dažnai prisimena tėvą, o galiausiai nusprendžia mums (tądien lankiausi su savo draugu Kristupu Černiausku) detalai papasakoti apie benzininį pjūklą „Družba-2“ (jai įdomu, ar toks įrankis yra

Merkinės krašto muziejuje). Moteris prisimena, kaip vaikystėje žaisdavo žaidimą „Romas su ratu“ (61). Jo pavadinimas gimė tokį užrašą pamačius pirmokų knygutėje. Pa-teikėja pasako receptą, kaip ažuolo žievėmis gydyti sulaužytą avies koją, pasakoja apie spanguolių rinkimą, vėžiavimą, natūraliąją mediciną: gyvačių, skruzdėlių užpilus. Tiesą sakant, ji tikras gamtos vaikas – jai mielos net Dzūkijos miškų gyvatės. S. Morkeliū-nienei įdomu sužinoti, kaip dabar atrodo jos tėviškėje esantis Gilšės ežeras, mat dėl senatvės prie jo jau nesilankanti.

E l e n a P a u t i e n i e n ė (g. 1942 m. Pyplių k., Širvintų r., gyv. Merkinėje) E. Pautienienė, turinti aukštąjį pedagoginį išsilavinimą ir ilgai dirbusi Merkinės Vinco Krėvės gimnazijoje muzikos mokytoja, kalbėdama su manimi dažnai užsimena apie se-seris, jų išvaizdos bruožus lygina su savaisiais. Ypač dažnai prisimena motiną, sako, iš jos perėmusi tradiciją vaikščioti basomis po rasą; tai rodo karta iš kartos perduodamą tam tikrą grožio ritualą. Iliustruoja savo, kaip jauniausio šeimos vaiko, gyvenimą: labiausiai norėjusi pasigražinti, bet mama tai daryti griežtai drausdavusi; net jai važiuojant mokytis į Vilnių patikrindavo krepšį ir išmesdavo rastas įsidėtas kosmetikos priemonės. E. Pau-tienienė papasakoja linksmą prisiminimą apie moterį iš Kibyšių kaimo. Jos labai ryškiai išdažyti antakiai sukeldavo aplinkinių pašaipas, o tai vėlgi rodo, kad moterys anuomet turėjo dažytis taip, kad nekristų kitiems į akis. Paklausta apie pudrą, ji prisimena, kaip dantims valyti skirtais milteliais balindavo avalynę eidama į atlaidus.

A d e l ė P l u t u l e v i č i e n ė (g. 1940 m. Užupių k., gyv. Subartonių k., Merkinės sen.)

Visą laiką pabrėžia, kad yra tikras kaimo žmogus. Labai mėgsta sugretinti „šias“ ir „anas“ dienas (jos manymu, žmonės seniau rečiau sirgo ir lėčiau seno), o tai yra itin ryškus kiekvieno tikro dzūko bruožas, „savotiška nugyvento gyvenimo refleksija“ (Būgienė... [et al.] 2008: 298). Labai atvira, nuoširdi ir linksma asmenybė, žavi jos ir dzūkiška tarmė. Paklausta, ar lietaus vanduo suminkštindavo odą, prisimena, kaip pelenų šarmu skalbdavo drabužius, juos krakmolindavo, kočiodavo. Vaizdžiai papasakoja, kaip gydė susirgusį savo mažą vaiką, išvardija ir liaudiškas gydymosi priemonės: avietes, liepžie-džius. Net ir dabar, patyrusi kokią nors traumą, neskuba pas daktarus ir gydosi krienu lapais. Prisimena kolūkio gyvenimą, „senas mergas“, kurios, savaitgaliui artėjant, labai gražindavos, plaukus „bangom dėdavos“.

A. Plutulevičienės nuomone, kaime gimęs ir augęs žmogus neįsivaizduoja savo gyvenimo mieste, negali būti toli nuo gamtos. Pasakoja apie savo ilgaamžę bobutę, kaip visa šeima ją gerbė; sako, jog pastebėjusi, kad dabar seni žmonės jau ne taip gerbiami kaip anuomet. Moteris domisi Merkinėje gyvenančių kirpėjų darbu, skundžiasi mums (lankiausi su mama), kad dabar retai kada gali apsilankyti miestelyje ir pasigražinti. Pa-pasakoja apie savo, kaip jauniausio vaiko, dalią, kai paliko „už gaspadinį ir po nūdžienai

cik tų pačių <...> darbų“ dirba (83). Prisimena, kaip buvo išbarta tėvų už tai, jog vasarą vaikščiojo apsiavusi.

V l a d z è S u s m a r i e n è (g. 1942 m. Purpliu k., gyv. Merkinėje)

Pirmoji mano apklausta moteris. V. Susmarienė šiltai priėmė ir nuoširdžiai atsakė į visus pateiktus klausimus, – o tai man, ką tik iškeptai užrašinėtojai, buvo nepaprastai svarbu. Labai sužavėjo jos švelni dzūkiška tarmė, o ja nuosekliai papasakoti grožio receptai ir prietarai įgijo ypatingą prasmę. V. Susmarienė prisimena, kaip jos mama gamindavo iš tuopų pumpurų tepaliuką, kurį vėliau ir ji pati, tarsi tęsdama tradiciją, darydavo. Iš senesnių moterų sužinojusi apie skruostus rausvinančias žoles „bradegas“, apie tai, jog negalima praustis veido vandeniu iš puoduko, paimto nuo „pripečko“, nes greit pasensi. Dar visai jauna būdama įsiminusi vyresnės moters pamokymą: norint turėti skaisčią veido odą, reikia praustis pirma vandeniu, o paskui pienu. Iš tokių pasakojimų galima suvokti, jog V. Susmarienė puoselėja gyvąją atmintį, gerbia ir saugo vyresniųjų kartų palikimą. Labai žaismingai nupasakoja jaunos merginos siekį būti gražia: „[Č]ia jau susisukam iš vakaro [plaukus] guzais, galvų skauda, nu, bet kenčiam. O jau an ryt paleidžiam, susišukuojam. Garbanotos ainam bažnyčion, gražios, pasipuošę“ (41). Atskleidžia ir ištekėjusios moters požiūrį į grožį: nors reikia prižiūrėti mažą vaiką, nudirbti visus ūkio darbus, bet „vis ciek jau, kap kur aini, tai vis ciek biškį jau lūpas pasidažai, plaukus biškį pasitvarkai“ (42). Įdomus prisiminimas, kaip atsikėlusį gyventi į Merkinę namo, kuriame apsigyveno, verandoje rado ankstesnių gyventojų paliktą naminio muilo gabalėlį.

M a r i j o n a S v i r s k i e n è (g. 1948 m. Gudakiemio k., gyv. Merkinėje)

M. Svirskienė, labai miela, kukli moteris, iliustruoja kiek jaunesnės kartos gyvenimo būdą. Nors naudojo daugiau pirktinės kosmetikos priemonių, bet vis tiek yra natūralaus grožio šalininkė. Atrodė, kad jai buvo kiek nedrąsu kalbėti apie tai, kaip ji pasigražindavo jaunystėje, nes, anot Marijonos, jaunystė – kvailystė. Stengiausi įtikinti, jog tai, ką ji pasakoja, anaiptol nėra kvaila ar gėdinga, kad labai svarbu tas žinias užfiksuoti ir išsaugoti. Esu jai labai dėkinga, kad vis dėlto išdrįso man papasakoti ir apie karšta vinimi nudegintus plaukus, ir apie raudonu lūpdažiu švelniai parausvintus skruostus, ir apie sunkią tuometinę kasdienę buitį...

D o m i c e l è V a š k e l e v i č i e n è (g. 1944 m. Mardasavo k., gyv. Merkinėje)

Kadangi D. Vaškelevičienė dirbo medicinos seserimi, į kai kuriuos klausimus atsako remdamasi profesinėmis žiniomis. Prisimena „mandrą“ anytą, kalvio žmoną, kuri su-trindavo gėlės (jos pavadinimo nepamena) šaknis ir tuo skysčiu rausvindavosi skruostus. Užsimena apie medicinos mokykloje statytus spektaklius. Ta proga pasipuošdavo, daugiausia dėmesio skirdavo plaukams. Įdomus jos pastebėjimas, jog anuometinės šukuosenos vėl tampa madingos. Akivaizdu, jog D. Vaškelevičienė labiausiai vertina natūralų

prigimtinį grožį; ji dažnai kartoja, jog galima ir kelmą gražiai nudažyti, tačiau jis vis tiek liks kelmas. Papasakoja, kaip anksčiau žmonės ugniažolė naikindavo karpas arba duodavo jas „nukąsti“ didžiajam žaliaam žiogui (beje, akimirką ir aš, tarsi mažas vaikas, patikėjau, kad jis tikrai jas nukąsdavo). Įdomus pasakojimas, kaip pateikėja sutiko, kad dukros ją padažytų, bet pasijuto taip, lyg blakstienas kas būtų akmeniui užvertęs. Aki-vaizdu, kad bet koks dažymasis šiai moteriai yra visiškai svetimas dalykas. Kalbėdama su manimi D. Vaškelevičienė dažnai pabrėžia, kad šiandieniniame pasaulyje per daug dirbtinumo. Papasakoja apie studijų laikus Vilniuje, kai norėdama parvežti namiškiams lauktuvių turėdavo praleisti paskaitas ir stovėti ilgoje žmonių eilėje prie parduotuvės. Įdomu, jog moteris kalba visų mardasaviškių vardu. Pabrėžia esanti pokario vaikas, tad turinti džiaugtis jau vien dėl to, kad apskritai išgyveno tokiu sunkiu laikotarpiu.

...IR PORA MINČIŲ PABAIGAI

Devynis mėnesius trukęs darbas nejučia manyje giliai įsišaknijo. Kalbėdama su šeimos nariais kartais net pavartodavau pateikėjų pasakytas frazes, išgirstus dzūkiškus žodžius. Moterų papasakotomis istorijomis pasidalijau su artimaisiais, jie itin susidomėję jų klausėsi. Baigdama šią savo odisėją (iš tiesų man tai buvo nemenkas iššūkis ir pirmasis toks didelis darbas, apie kurio grandioziškumą žinojo visi mano aplinkos žmonės) norėčiau dar kartą iš visos širdies padėkoti moterims, kurios sutiko mane ne tik įsileisti į savo namus, bet ir leido pažinti jų gyvenimo mozaikas, bendromis užrašytojo ir pasakotojo pastangomis sudėliotas iš atskirų gabalėlių, trumpučių istorijėlių (Būgienė... [et al.] 2008: 300). Taip pat noriu padėkoti mamai – Laimai Čaplikienei. Viso darbo metu ji labai mane palaikė, padėdavo susitarti su pateikėjomis dėl mano vizito. Tariau ačiū ir darbo vadovei, mokytojai Ritai Černiauskienei. 2018 m. pavasarį, mudviem grįžtant namo iš jubiliejinio – penkiasdešimtojo – Jaunųjų filologų konkurso (tai buvo antrasis mano dalyvavimas šiame konkurse, Poezijos sekcijoje), ryžto kupinu tonu ji pasakė: „Modesta, dalyvaujam kitais metais Tautosakos sekcijoje.“ Na, o Modesta... kurgi dėsis, sutiko ir užsikrėtė mokytojos entuziazmu, dar gerai nė nežinodama, kas yra tas tautosakos užrašytojo darbas. Dabar, žvelgdama į savo darbo vaisius, labai džiaugiuosi ir, neslėpsiu, didžiuojuosi savimi, kad nesustojau pusiaukelėje ir įgijau tokios neįkainojamos patirties, kai, rodos, paprastas pokalbis abiem pašnekovams „tampa gilesnės savianalizės akstinu“ (Sadauskienė... [et al.] 2008: 302).

LITERATŪRA ir ŠALTINIAI

- Būgienė Lina... [et al.] 2008. „Veisiejų krašto paruges bebraidant: iš tautosakos rinkėjo dienoraščių“, *Tautosakos darbai*, t. XXXVI, p. 297–300.
- Daugirdaitė Vilma 2009. „Pasižvalgymai po folklorinę atmintį ir dabartį: folkloro ekspedicijos – tarp Ignalinos ir Švenčionių“, *Tautosakos darbai*, t. XXXVIII, p. 213–228.
- Krėvė Vincas 1982. „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“, in: Vincas Krėvė. *Raštai*, t. I, Vilnius: Vaga, p. 51–222.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- Sadauskienė Jurga... [et al.] 2008. „Veisiejų krašto paruges bebraidant: iš tautosakos rinkėjo dienoraščių“, *Tautosakos darbai*, t. XXXVI p. 301–302.
- Stundžienė Bronė 2008. „Folkloras kaip naujas kultūrinis tekstas“, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, p. 25–37.
- Venskienė Asta 2006. „Moteriško grožio idealas ir jo kūrimas“, in: *Papilė*, d. II, (*Lietuvos valsčiai*, kn. 11), Vilnius: Versmė, p. 153–164, prieiga per internetą: <http://www.llt.lt/pdf/papile/etnine-idealas.pdf>, [žiūrėta 2018-11-11].
- Venskienė Asta 2015. „Veido grožis, higiena ir kosmetika“, in: *Individas, šeima, bendruomenė, tauta: etnografinių tyrimų klausimynai*, sudarė Jonas Mardosa, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, p. 112–115, prieiga per internetą: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:11909559/datastreams/MAIN/content>, [žiūrėta 2018-04-08].

Folk Cosmetics or the Search for Beauty in the Lives of Women from Merkinė (Attempt at an Ethnological Research)

MODESTA ČAPLIKAITĖ

Summary

This publication presents the first attempt at conducting an ethnological research by the graduate student from Merkinė Gymnasium (Varėna district) Modesta Čaplikaitė. In the course of 2018–2019, employing a questionnaire devised with the help of her teacher Rita Černiauskiene, the student recorded detailed accounts from ten women aged between 70 and 83 and living in Merkinė parish (southern Lithuania), regarding the actual means of cosmetics and hygiene and ways of nurturing their beauty that they had used in their youth. The informants answered questions regarding the kinds of cosmetics that they used, the plants that served for making natural means of treatment for face and hair, and the predominant attitude towards female health and beauty in Lithuania during 1930s and 1940s, etc. Various popular beliefs related to this area and fragments of women's life stories were recorded as well. The author discussed all the collected data in relation to the research works from this field.

The publication is based on the study by M. Čaplikaitė under the similar title, which won the first prize in ethnology at the competition for the young philologists of Lithuania in 2019.